

Н.В. Заяц (Мінск)

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ КАТЭГОРЫІ ЧАСУ Ў ЛІРЫЦЫ В. ЗУЁНКА 2000-Х ГАДОЎ

Час з'яўляецца адной з ключавых філасофскіх катэгорый і ментальных універсальі, пад якой разумеецца дынамічная форма быцця матэрыі, што выражае працягласць яе існавання. У паэтычным дыскурсе В. Зуёнка час выступае ідэйна-сэнсавай дамінантай, прадвызначаючы параметры аўтарскай мадэлі свету. У 2000-я гг. сталы чалавек і вопытны майстра пэўным чынам падсумоўвае зробленае за паўстагоддзя, яшчэ больш засяроджваючыся на даследаванні традыцыйных для яго паэзіі “вечных” пытанняў, што не ўяўляецца магчымым без апеляцыі да паняцця час.

Катэгорыя часу рэалізуецца ў непарыўным адзінстве з іншай базавай філасофскай катэгорыяй – прастора. (Заснавальнік феноменалогіі прасторы і часу ў літаратуразнаўстве М.М. Бахцін для гэтага прапанаваў спецыяльны тэрмін “хранатоп”.) Сфармуляваны ў вершы “Над адолець смерці тугу...” паэтычны тэзіс – “А час без прасторы – пусты, / Як прастора без часу – мёртвая...”¹ – знаходзіць пацвярджэнне ў вялікім корпусе лірычных тэкстаў. Прасторава-часавы кантынент паэзіі В. Зуёнка адмысловы: лірычнаму герою побач з моцнай эмацыйнай прывязанасцю да мясцін маленства ўласціва глабальнае самаадчуванне сябе як часткі сусвету. Таму прасторавыя маркеры ў паэзіі гэтага аўтара не звязаны толькі да зямной тапанімікі (найбольш прадстаўнічая трыяда Нача – Мачулішча – Халопенічы), а пашыраюцца за кошт касмічнай сферы. Каардынатамі касмічнай прасторы ў лірыцы выступаюць зоркі, планеты, іх арбіты, галактыкі, Млечны шлях. Прычым актуалізацыя тых ці іншых элементаў залежыць ад мастацкай задачы, дапамагае дэшыфраваць аўтарскую інтэнцыю. Напрыклад, у вершах “Душа” і “Над вячэрняй гарадской смугой...” паўстае вобраз планеты Марс, семантыка якога ўбірае замацаванае ў еўрапейскай культуры ўспрыняцце Марса: “Бог вайны – злавесна вестку шле” (“Над вячэрняй гарадской смугой...”). У спалучэнні з тэмпаральным вобразам вечара гэта стварае своесаблівую эмацыйную атмасферу, перадае неспакой і ўстрывожанасць лірычнага героя не толькі ў канкрэтны момант сузірання прыроднай з’явы (неба на захадзе сонца), але і ў больш шырокім сэнсе: трывога за лёс чалавецтва, заўтрашні дзень (як і ў вершы “Душа”).

Традыцыйна творы В. Зуёнка адпавядаюць класічнай міфалагічнай схеме: хаосу і разбурэнню супрацьстаіць гармонія і ўладкаванасць. У вершы “Над вячэрняй гарадской смугой...” функцыя гарманізацыі належыць яшчэ аднаму касмічнаму аб’екту – вобразу месяца: “Ды ўзнямаўся месяц да нябёс – / І абліччам з вышыні яснеў. / І душу зямлі крываваы лёс / Абмінаў у летаргічным

¹ Тут і далей, калі не ўказана іншае, цытуецца па рукапісах В. Зуёнка.

сне...”. Паказальна таксама, што ў мастацкай сістэме згаданых твораў канцэптуальнае значэнне мае вобраз душы, якая паўстае натуральным элементам прасторы і часу.

Паэту ўласціва дуалістычнае разуменне часу – адначасовае прызнанне яго канечнасці і бяскончасці. У многіх творах мяжы тысячагоддзяў узнікае бінарная апазіцыя “час – вечнасць”, першы складнік якой суадносіцца з фізічным існаваннем чалавека, другі нярэдка карэлюецца з паняццем “смерць”: “смерць – гэта вечнасць” (“Скупая”), “смерць – як вечнасці запас” (“Зерне”), “смерць – гэта і ёсць вечнасць”, “вечнасць – гэта і ёсць смерць” (“Смерць – гэта і ёсць вечнасць...”), “Смерць разрывае прастору. <...> / Ад вечнасці не адгародзішся” (“Свет калапсуецца ў вечнасць...”). У гэтай сувязі можна гаварыць пра рэалізацыю ў паэтычным свеце В. Зуёнка т.зв. мадэлі нулявога мастацкага часу, якую вылучаюць некаторыя літаратуразнаўцы, называючы яе нерухомай, вечнай, у якой паняцці час і прастора страчваюць сэнс [2].

Пытаешся ў жыцця: дзе ў вечнасць дзверы... –

“Не знаю, – кажа, – разам крыж гэтым...”

Нікому Бог той тайны не дае сэрцу, –

Спытайся ў смерці: гэта знае ўсё...

Іншы элемент апазіцыі – “час” – звязваецца з працягласцю жыцця, у некаторых выпадках нават атаясамліваецца з чалавекам: “За часам не вернешся наўздагон, – / Час – ён двойнік наш сустрэчны. / Час – гэта я, гэта ты, гэта ён, / А ўсё, што без нас, – гэта вечнасць...” (“І хто намаліўся, і хто нагршыў...”). Набліжэнне непазбежнага фіналу абумоўлівае ўзнікненне вобраза часу, жорсткага ў адносінах да чалавека: “А час грызе, грызе гадоў скарынку – / І мізарнее з кожным днём запас, – / Які няўмольны і бяздушны час: / Ні здрады, ні спагады, ні супынку...” (“На кожную травінку...”); “Равеснікі, якіх даўно не бачыў, / Не сустракаў амаль што цэлы век, / Як на сябе, гляджу на вас – і плачу: / О страшны час! Які ты чыніш здзек!...” (“Равеснікі, якіх даўно не бачыў...”). Метафізічнае пытанне пра сутнасць часу і вечнасці даследуецца ў многіх вершах (“Навагодняе”, “Дні”, “Калі Усявышнім ценем...”, “Праўдзівы жыццём...”, “Прастора – ты бяскончасць ці нішто?..” і інш.), нярэдка застаючыся без адказу: “Загадка: прастора і час. / Разгадка? Няное пытанне... / А што калі нас не стане? – / Якая прастора без нас? / А ў вечнасці – час які, / Калі: ні канца, ні пачатку?.. / Стаяць шкалярамі перад загадкай / Бяскончасць і вёрсты, дні і вякі...” (“Загадка: прастора і час...”).

Касмаганізм паэтычнага светабачання В. Зуёнка, успрыняцце сябе мікракосмасам у макракосмасе, абумоўлівае семантызацыю паняцця “вечнасць” як бязмежнага Сусвету. Тэмпаральная катэгорыя паслядоўна разглядаецца аўтарам у агульным прасторава-часавым кантэксце. Звяртаючыся да зорак, лірычны герой верша “Душою юнай абдымаю...” заўважае: “Мільёны год з глыбінь сусветаў / Яшчэ вы будзеце свяціць, – / І верш мой, мёртвага паэта, / Да

вас, пагаслых, даляціць...”. Тут выразна абазначаецца яшчэ адзін сэнс: “вечнасць” як незнікомасць паэтычнага слова. Сувязь паняццяў “паэзія” і “вечнасць” выяўляецца таксама ў вершы “Партрэт Аляксандра Блока”: “Сам у сябе пагляд, / Атрутная здань пазнання, / Самаспалення чад / І вечнасці прадчуванне”.

Такім чынам, абодва элементы апазіцыі напаўняюцца перыферычнымі сэнсамі: паняцце “вечнасць” атрымлівае інварыянтную мастацкую рэалізацыю ў вобразах смерці, сусвету, паэзіі; час можа ўспрымацца як нешта варожае, суадносіцца з жыццём чалавека, ўвасабляецца ў вобразе жартаўніка і інш. Вечнасць, па В. Зуёнку, – статычная і бясконца, час – заўсёды рухомы і канечны: “У вечнасці / Няма часу – / Яна не рухаецца / Ні назад, ні наперад, / Яна з сабою / Вечна сам-насам: / Сама для сябе / І ўлоў і нерат. / І шляху не мае – / Шлях у нас: / Прамы, / Дзе нараджэнне і смерць / Дзве супярэчнасці. / Вечнасць вечная. / А час – / Гэта мы: / Нявечныя / Ў гэтай вечнасці...” (“У вечнасці...”). Пры гэтым разгортванне жыцця ў часе адбываецца па лінейнай схеме, з выразна абазначанымі кропкамі адліку (нараджэнне) і фіналу (смерць).

Як вядома, катэгорыі часу ў рэцэпцыі многіх культур прыпісваюцца два варыянты разгортвання – лінейны і цыклічны. Цыклічная мадэль больш ранняя, узыходзіць да архаічнага светапогляду і грунтуецца на натуральных прыродных з’явах – паўтаральная змена пор года, дня і ночы. Лінейнасць звязваецца з хрысціянскім светаўспрыняццём: час мае “пачатак” і “канец”, ён аднакіраваны і неўзнаўлялы, падзеі суадносяцца або з мінулым, або з сучаснасцю, або з будучыняй. У творох В. Зуёнка знаходзяць увасабленне дзве гэтыя мадэлі. Напрыклад, у вершы “Душа” кантамінуюцца лінейная (праяўленасць мінулага, цяперашняга і будучыні) і цыклічная формы разгортвання часу (звязаная з пераемнасцю пакаленняў, верай пра незнікомасць чалавечай душы): “Будзе праўнук зорныя сюжэты / На касмічных выдмішчах шукаць / І не здагадаецца пры гэтым, / Хто яго наважыўся гукаць. / Падкажу – няхай сабе адзначыць: / Гэта голас-абярог імкне / Той хлапчук з душой багоў надначных, / Што падобны крышку на мяне...”. Працытаваныя радкі, якія ўяўляюць сабой так званую праспекцыю (забяганне наперад), сведчаць пра дэфармацыю лінейнага часу, як і разгортванне мінулага ў цяперашнім (“Чую, як з магільнага пагорка / Жытнім полем шэпчуць галасы, – / А пра што ў дзядоў ідзе гаворка, / Я не знаю, і не знае сын”). Ускладненасць часавай мадэлі, сінтэз лінейнасці і цыклічнасці выступаюць тут прыватнай праявай зуёнкаўскага сінкрэтычнага метаду пазнання свету – своеасаблівага касмаганізму, калі быццё ўспрымаецца ва ўсёй неадназначнасці і складанасці, першасна-пачуццёвая, амаль паганская рэцэпцыя неаддзельная ад рэлігійнай і навуковай.

Літаратура дастаткова вольна абыходзіцца з катэгорыяй тэмпаральнасці – адной з уласцівасцей мастацкага часу з’яўляецца яго ўмоўнасць. У паэзіі XXI стагоддзя В. Зуёнак часта з аб’ектыўнага часу пераносіцца ў мінулае.

Дэфармацыі лінейнай схемы шляхам рэтраспекцый рэалізуюцца ў вершах “Незваротнае”, “Развітанне з вальсам” і інш. “Лета зялёнаю хмаркай плыве, / Сцеле мурог пад калядны настольнік. / З Богам у згодзе дзяцінства жыве, / І не памрэ яшчэ тата ніколі. <...> / Мама не стала ўдавою яшчэ... / Мама-заступніца, мама жывая... / ...Тысячагоддзяў сустрэчу сячэ / Сённяя дарога мая крыжавая” (“Незваротнае”). Актуалізуецца і такая асаблівасць мастацкага часу, у вялікай ступені ўласцівая лірыцы, як дыскрэтнасць, перарывістасць. Лірычны герой шэрагу тэкстаў існуе як бы ў розных часавых вымярэннях і, адпаведна, паўстае адразу ў дзвюх іпастасях – дарослы і дзіця (вершы “Толькі дзяцінства”, “Конь маленства начлежным іржаннем...”, “Май, не пакінуўшы слядоў...”, “Прышласць тоіцца мудрым сфінксам...”, “А ці гэта прыснілася мне...”). Для абазначэння прыналежнасці да розных храналагічных адзінкаў і абумоўленай гэтым душэўнай раздвоенасці аўтар выкарыстоўвае адмысловы трапны вобраз: “хляпчук з сіваю галавой”. Дзяцінства заўсёды ідэалізуецца, з адлегласці бачыцца бесклапотным і шчаслівым, эмацыйна сілкуе і супакойвае: “Калі час да сценкі прыцісне, / Спосаб ёсць пазбыцца жуды: / Азірніцеся на дзяцінства – / І глыніце жывой вады” (“Дзень пражыты – н быта вечнасць...”). Лейтматывам шматлікіх твораў-апеляцый да мінулага выступае моцнае пачуццё настальгіі, спалучанае з усведамленнем аднанакіраванасці, незваротнасці часу, як, напрыклад, у вершы “Усё яно...”: “Гукае, гукае дзяцінства, / Вяртае, вяртае дзяцінства... / Іду ўсё жыццё туды, – / Ды ў іншым кірунку сляды...” [1, с. 103].

Да цыклічнай мадэлі маюць дачыненне лірычныя тэксты, у якіх ствараюцца вобразы пор года і часу сутак. У прыватнасці, у лірыцы знаходзіць увасабленне традыцыйнага інтэрпрэтацыя вобраза вясны, якая, згодна з універсальнай аналогіяй паміж чалавечым жыццём і прыродным цыклам, суадносіцца з маладосцю (“Калісьці...”, “Прыгожая, таму што маладая...”, “Май, не пакінуўшы слядоў...”, “Самому сабе: адказ пытаннем на пытанне”, “Мінулых дзён мінулыя хвіліны...”, інш.). Рэпрэзентатыўны ў гэтых адносінах верш “Вясну не прыдумаеш...”: “Вясну не прыдумаеш у інтэрнэце, – / Каб раптам зямля апранулася ў квецень. / Вясну не прызначыш і не замовіш, / Вясну, як птушку ў сіло, не зловіш. / Яна прыходзіць толькі сама. / І праходзіць... Іншых няма” [1, с. 106].

Як відаць, катэгорыя часу ў лірыцы В. Зуёнкі прадстаўлена ў звязцы з катэгорыяй прасторы, прычым апошняя існуе ў сістэме касмічных каардынат. Дуалістычнае разуменне часу, яго канечнасці і бясконцасці, рэалізуецца праз апазіцыю “час – вечнасць”, складнікі якой маюць інварыянтную семантыку. Час разгортваецца па лінейнай і цыклічнай схемах або выступае як статычная субстанцыя (т.зв. нулявы мастацкі час). Розныя тэмпаральныя мадэлі нярэдка кантамінуюцца ў адным тэксце, дэфармуюцца (выкарыстанне рэтраспекцый, праспекцый) і інш., выяўляючы складанасць і шматмернасць прасторава-

часавай карціны свету В. Зуёнка, неардынарнасць і ўнікальнасць паэтавага светабачання.

Спіс літаратуры

1. Зуёнак, В. “Каб міма ніхто не прайшоў” : вершы / В. Зуёнак // Маладосць. – 2015. – № 5. – С. 102–106.
2. Николаев, А.И. Основы литературоведения : учеб. пособие для студентов филолог. специальностей / А.И. Николаев.– Иваново : ЛИСТОС, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.listos.biz>. – Дата доступа : 20.02.2016.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ